

Д.А. Прохоров

СУЧАСНІ МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ З ІСТОРІЇ КРИМСЬКИХ КАРАЇМІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядається сучасний стан музейних колекцій з історії кримських караїмів у контексті реконструкції минулого корінних народів Криму і збереження їх історико-культурної спадщини.

Ключові слова: караїми, історико-культурна спадщина, музеї.

Дослідження історії кримських караїмів є сьогодні одним із найбільш пріоритетних напрямків у сфері наукової реконструкції минулого корінних народів Криму. Серед учених і краєзнавців, які в різні часи присвятили свої монографії та статті цьому питанню, слід назвати таких авторів, як: А.І. Маркевич, С.М. Шапшал, Б.С. Ельяшевич, П.Я. Чепуріна, О.Г. Герцен, Ю.М. Могаричов, У.К. Мусаєва, М.Б. Кізілов, А. Федорчук, О.Б. Білий та ін. [1-11]. Проте, незважаючи на досить велику кількість публікацій з цієї теми, слід зазначити, що проблема створення музейних колекцій, пов'язаних з історією, релігією, культурою і побутом караїмів, в них майже не розглядалася.

Саме тому метою запропонованої статті є аналіз сучасного стану музеїв різного профілю, музейних колекцій та експозицій у контексті дослідження історії, культури, традицій кримських караїмів. Особливої актуальності ця тема набуває у зв'язку з проголошенням Генеральною Асамблеєю ООН «Другого Міжнародного десятиліття корінних народів світу» на період з 2005 до 2014 рр., темою якого стало «Партнерство в ім'я дій і гідності». Мета «Другого десятиліття», як записано в резолюції Генеральної Асамблеї за № 59/174 від 18 серпня 2005 р., полягає в забезпеченні плідної співпраці ЮНЕСКО з корінними народами: «Настійно рекомендується створити механізми, які надади б корінним народам можливість брати діяльну участь в її роботі, пов'язаній з ними, а саме в здійсненні програм, присвячених мовам, що знаходяться на грані вимирання, освіти, грамотності, висуненню об'єктів культури корінних народів для включення в Список всесвітньої спадщини, і інших програм, що зачіпають інтереси корінних народів» [12, 6, 7].

Відправною точкою в історії створення караїмських музейних колекцій є друга половина 80-х рр. XIX ст., коли за ініціативою науково-краєзнавчих організацій і при активній участі представників караїмських громад було здійснено перші кроки, спрямовані на створення археографічних, етнографічних і бібліотечних

колекцій з історії і культури кримських караїмів. Вагомий внесок в цю справу здійснили Таврійська вчена архівна комісія (ТВАК) і Таврійське товариство історії, археології і етнографії Таврії (ТТІАіЕ). З підйомом національно-культурного руху в середині 1920-х – 1930-х рр. в країні відродився інтерес до караїмської історії і культури: було організовано численні гуртки, національні бібліотеки, клуби, народні театри та ін. Проте з кінця 1930-х – 1950-х рр. дослідження з історії кримських караїмів були практично призупинені; лише у кінці 1980-х рр. знову відроджується інтерес до минулого корінних народів Криму.

Сьогодні найбільш значимими є колекції, зібрані в центральних музеях Автономної Республіки Крим. Так, наприклад, у фондах «Центральної установи «Кримський республіканський краєзнавчий музей Тавриди» (ЦУ КРКМТ) історія іудейських громад півострова представлена великою кількістю експонатів. В основному, це фотографії XIX – другої половини XX ст. Серед них – жанрові, побутові та сімейні знімки, а також їх фотокопії. Є ціла серія фотографій, що відображають архітектурні пам'ятники середньовічного центру караїмів Криму – печерного міста Чуфут-Кале. Вони були передані до музею наприкінці XIX – на початку XX ст. членами ТВАК Н.Н.Клепиніним і О.Л. Бертъе-Делагардом (серед них – знімки із зображенням головних воріт Чуфут-Кале із зовнішнього і внутрішнього боків, фото караїмської кенаси, скельних приміщень; а також фото Євпаторійської караїмської кенаси). У фондах ЦУ КРКМТ також зберігаються портретні фотографії відомого громадського і політичного діяча караїма Соломона Самойловича Крима, який був депутатом Російської Державної думи, обіймав посаду глави Другого Кримського крайового уряду (1919 р.). Окрім усього іншого, у фондах музею є культові артефакти, пов'язані з минулим іудейських громад Криму. Серед них – фрагменти декількох екземплярів рукописної Тори XVIII-XIX ст., молитви-обереги, написані староєврейською на пергаменті, та ін.

Колекція Євпаторійського краєзнавчого музею налічує до 90 тис. експонатів; у його фондах зберігаються цінні матеріали з минулого кримських караїмів. Історія створення караїмської колекції в музеї пов'язана з ім'ям П.Я. Чепуріної, яка в 1920-х рр. обіймала посаду директора Євпаторійського археолого-етнографічного музею і була членом Євпаторійського відділення «Російського Товариства з дослідження Криму» [9, 74, 78, 79]. Одна з експозицій, розгорнутих сьогодні в залах музею, присвячена історії євпаторійської караїмської громади: зокрема, там представлено частину традиційного інтер'єру караїмської кімнати середини XIX ст.: деталі розписної стелі,

предмети обстановки, домашнього побуту, мангал для обігріву приміщення і ін. Серед документів, що відносяться до історії караїмських громад Криму, сьогодні в музеї зберігаються наступні: стародавній сувій Тори; караїмські шлюбні договори «шетари», датовані другою половиною XIX – початком XX ст. (27 од. зб., датованих 1767-1947 рр.); літографія «Кладовище караїмів на Чуфут-Кале» (XIX ст.); опис книг з особистої бібліотеки караїмського мецената М.С. Сарача, пожертвованої в 1916 р. в караїмську національну бібліотеку «Карай-Бітіклігі» його спадкоємцями (цей список було складено першим доглядачем бібліотеки М.Я.Фірковичем), караїмські книги XVII-XIX ст., надруковані старовірською, і т.д.

Музей історії та етнографії кримських караїмів ім. С.І. Кушуль в Євпаторії, розташований в одному з приміщень колишнього «мідраша» (початкової конфесійної школи для караїмських дітей) при Євпаторійській Соборній кенасі, було відкрито 10 серпня 1996 р. Основою для його фондів стала колекція предметів матеріальної і духовної культури кримських караїмів, яка збиралася упродовж декількох десятиліть караїмськими громадськими діячами Б.Я.Кокенаєм і С.І.Кушуль. У експозиціях цього музею представлено різноманітні предмети історії і побуту караїмів: одяг, посуд, меблі, елементи одягу караїмських священнослужителів, вбрання і деякі деталі декору кенас, а також унікальні документи і фотографії. Зокрема, серед експонатів є караїмські молитовники, видані у Венеції в 1528 р., першодрукована книга Криму (датована 1734 р.), пергаментний сувій тори, традиційні весільні костюми караїмського жениха і нареченої, шетар 1767 р. та ін. Окрім усього іншого, при музеї існує караїмська бібліотека «Карай-Бітіклігі-2», в якій зібрані рідкісні стародруки, що відносяться до історії караїмів. У 2005 р. музей історії і етнографії кримських караїмів ім. С.І. Кушуль був відзначений Дипломом і Почесним знаком Міністерства культури України в номінації «Музеї на громадських засадах».

Сьогодні у Бахчисарайському Державному історико-культурному заповіднику (БГКЗ), створеному в 1990 р., також діє етнографічна виставка, присвячена караїмам. У її експозиції – рукописна Тора (1529 р.), стародруки старовірською і караїмською, молитовники (серед них – екземпляри, випущені першою в Криму друкарнею братів Єрушалмі, заснованою в 1731 р. в Чуфут-Кале), предмети і елементи декору з чуфут-кальської караїмської кенаси, у тому числі фіал (верхня частина вівтаря), «парохети» (завіси усередині га-Кодеш або Святилища кенаси, де зберігалася Тора), покривала, сумочки для молитовників, нашивання на «чичит» (ритуальні

кисті на одязі священнослужителя), предмети одягу, побуту і ін.

У Кримському етнографічному музеї в Сімферополі діє експозиція «Мозаїка культур Криму», яку було відкрито в квітні 1999 р. Увазі відвідувачів пропонуються експозиційні комплекси, що розповідають про матеріальну культуру, звичаї і обряди, традиції і свята 13 етносів і етнічних груп півострова. На виставці експонуються більше 700 предметів з основного фонду. Зокрема, в експозиції, присвяченій караїмам, в центральній її частині знаходяться: вівтарна завіс і фрагмент Тори – пергаментний сувій XVIII ст. з караїмської кенаси Чуфут-Кале; дві оксамитові сумочки для молитовника, виготовлені з використанням позолоченої нитки і ручного шитва; два унікальні караїмські молитовники – одного з них надруковано у Вільно в 1892 р. (видання купця Я. Шишмана; на обкладинці вказано, що цю книгу було передано в дар караїмській кенасі особисто від видавця). У експозиційний комплекс також входить і унікальний набір мідного посуду. Фонди музею складають 3 тис. 500 експонатів – у їх числі, серед інших, рідкісні фотографії членів караїмської громади Сімферополя і Євпаторії, організаторів Кримського Об'єднання Караїмських Громад (1927 р.) та ін.

В експозиції краєзнавчого музею Феодосії зібрані предмети, пов'язані з історією і культурою караїмів. В залі «Караїмська слобода», постійному етнографічному розділі музею, представлено колекцію з предметів побуту багатонаціональної Феодосії XIX – початку XX ст. Вона містить старовинні гравюри і фотографії, начиння і меблі, традиційний одяг караїмів. У місті також діє музей караїмської громади Феодосії, в якому є експонати, пов'язані з історією, культурою і побутом караїмів.

Використання сучасних мультимедійних і інтерактивних засобів дозволило не лише істотно модернізувати діяльність вже існуючих музейних експозицій, присвячених караїмам, але й організувати нові, сучасні форми роботи. Наприклад, в 2003 р. в американському місці Сліппері Рок було засновано Міжнародний інститут кримських караїмів, основною метою якого стало збереження культурних цінностей кримських караїмів і науково-дослідна робота. Окрім друкарської продукції, що видається інститутом, було створено віртуальний караїмський музей. В його експозиції – декілька рідкісних книг, фотографій, колекція документів кінця XVIII – початку XXI ст. Метою проекту, як позиціонують його організатори, є «об'єднання культурної та інтелектуальної спадщини караїмського народу у рамках єдиного проекту, і, таким чином, захист

караїмських цінностей в інформаційному просторі Інтернету» [13]. У зв'язку з цим слід згадати також віртуальні колекції караїмських і єврейських шлюбних договорів, розміщених Єврейською Національною і Університетською Бібліотекою в інтернет-ресурсах: вони містять більш ніж 1600 шлюбних свідчень, серед яких присутні документи кримського походження [14].

Важливим компонентом у роботі по збереженню етнічної і культурної самобутності караїмів є діяльність уряду АР Крим. Так, наприклад, у постанові Верховної Ради АРК «Про заходи щодо збереження історико-культурної спадщини кримських караїмів і кримчаків на 2012 рік» вказано на необхідність організувати постійно діючу виставку з історії, культури і побуту кримських караїмів у будівлі кенаси в Бахчисараї, розташованій по вул. Леніна, 67. Крім того, передбачається виділення коштів на ремонт частин караїмської садиби «Чал Борю» (будівлі караїмського газзана і просвітянина XIX ст. С.А.Бейма) в Чуфут-Кале, організувати роботу по виданню каталогу «Кримські караїми. Матеріали з історії і культури у фондах КРУ «Бахчисарайський історико-культурний заповідник», друку народних календарів кримських караїмів на 2013 р. і буклетів, пов'язаних з пам'ятними історичними датами караїмської історії [15].

Значним вкладом у дослідження і популяризацію історико-культурної спадщини народів, що мешкають на Кримському півострові, є експозиції музеїв в АР Крим. Тут регулярно проводяться виставки, присвячені культурі і традиціям етносів цього багатонаціонального регіону. Відчутну підтримку музеям в цьому питанні надають караїмські національно-культурні товариства і громади. Так, Всеукраїнська асоціація кримських караїмів «Кримкарайлар» проводить широку видавничу і просвітницьку діяльність. Створений у складі асоціації етнокультурний центр «Кале» направляє свої зусилля на збереження пам'яток історії і культури караїмів: печерного міста Чуфут-Кале, караїмського кладовища в Йософатовій долині, комплексу караїмських кенас в Євпаторії.

Слід згадати і про колекції предметів старовини, що зберігаються при національно-культурних об'єднаннях караїмів. Так, наприклад, члени сімферопольської караїмської громади, за участю Кримської Республіканської Федерації караїмів, збирають експонати для майбутнього музею при караїмському національному центрі, який планують відкрити у будівлі сімферопольської караїмської кенаси після передачі його у власність громади. Серед них – рідкісні фотографії, документи, книги, елементи традиційного одягу, предмети ужитку та ін. [16]. Під час науково-методичного семінару «Караїмська недільна школа: шляхи

відродження караїмської культури», організованого Сімферопольським національно-культурним товариством «Карайлар», Міжнародним фондом «Відродження» і Кримською Республіканською Федерацією караїмів, що відбувся в Російському культурному центрі в Сімферополі у травні 2004 р., пройшла виставка «Збираємо, вивчаємо, зберігаємо». На ній були представлені зразки декоративно-прикладного мистецтва караїмів кінця XIX – початку XX ст. Експозиція складалася з фотографій сімейних архівів, рідкісних старовинних книг та ін. [17].

Подальша робота, спрямована на збереження історико-культурної спадщини караїмів, є одним із пріоритетних напрямків в діяльності краєзнавчих, етнографічних і профільних музеїв України в цілому і Автономної Республіки Крим зокрема.

Посилання

1. Маркевич А.И. О Старо-крымской синагоге, как предмете спора между евреями и караимами // ИТУАК. – Симферополь, 1902. – № 34. – С. 45-47.
2. Шапшал С.М. Караимы и Чуфут-Кале в Крыму: Краткий очерк. – СПб., 1886.
3. Шапшал С.М. Караимы на службе у крымских ханов: в связи с проблемой чеканки караимами крымскотатарских монет / Пер. с польск. Л. Лейе, А. Бабаджан // Брега Тавриды. – 1997. – № 1. – С. 208-221.
4. Чепурина П.Я., Ельашевич Б.С. Караимские брачные договоры «шетары». – Известия ТОИАиЭ. – Симферополь, 1927. – Т. 1 (58). – С. 181-195.
5. Герцен А.Г. Археологические исследования караимских памятников в Крыму // МАИЭТ. – Симферополь, 1998. – Вып. VI. – С. 744-751.
6. Герцен А.Г. Мангупская синагога-кенасса // Материалы Седьмой Ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике. – Ч. 1. – М., 2000. – С. 20-27.
7. Герцен А.Г., Могаричев Ю.М. Крепость драгоценностей. Кырк-Ор. Чуфут-Кале. – Симферополь, 1993.
8. Федорчук А. Находки и загадки Авраама Фирковича // Восточная коллекция. – М., 2006. – № 2. – С. 77-88.
9. Мусаева У.К. Из истории изучения этнографии народов Крыма в 20-х – 30-х годах XX века в Евпатории // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2002. – № 39. – С. 74-81.
10. Кизилов М.Б. Крымская Иудея: Очерки истории евреев, хазар, караимов и крымчаков в Крыму с античных времен до наших дней / Ист.-археол. благодетель. фонд «Наследие тысячелетий». – Симферополь: Доля, 2011.
11. Белый О.Б. Обзор архивных документов по истории караимской общины в первой половине XIX века (по материалам фонда Таврического и Одесского караимского духовного правления в ГААРК) // Крымский музей. 1995-1996. – Симферополь, 1996. – С. 105-117.
12. Проект программы действий на Второе Международное десятилетие коренных народов мира. 60 сессия; пункт 70 предварительной повестки дня: Вопросы коренных народов (доклад Генерального секретаря) // Официальный сайт Генеральной ассамблеи ООН. Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/464/98/PDF/N0546498.pdf?OpenElement>
13. Проект «Виртуальный караимский музей» Международного института крымских караимов. – Режим доступа: <http://www.caraimica.org>
14. Jewish National and University Library. The David and Fela Shapell Family Digitalization Project – Ketubbot Collection.

Introduction written by Rivka Plesser who also catalogued the collection. – Режим доступу: <http://jnul.huji.ac.il/dl/ketubbot>

15. Постановление Верховной Рады АРК «О мероприятиях по сохранению историко-культурного наследия крымских караимов и крымчаков на 2012 год». – Режим доступу: <http://www.rada.crimea.ua/act/10341>

16. Богославская Т. Новые экспонаты будущего музея // Qırım. – 2011. – № 4. – 19 января.

17. Петрова Г. Культура крымских караимов // Крымская правда. – 2004. – № 95 (23470). – 25 мая.

Прохоров Д.А. Современные музейные коллекции по истории крымских караимов: проблемы и перспективы развития

В статье рассматривается современное состояние музейных коллекций по истории крымских караимов в контексте реконструкции прошлого коренных народов Крыма и сохранения их историко-культурного наследия.

Ключевые слова: караимы, историко-культурное наследие, музеи.

Prokhorov D.A. The modern museum collections on the history of Crimean Karaites: problems and prospects of development

In this article the modern state of the museum collections on history of the Crimean Karaites is analysed in the context of reconstruction of the past of a native people of the Crimea peninsula and maintenance of their Historical and Cultural heritage.

Key words: Karaites, Historical and Cultural Heritage, museum.

16.03.2012 р.

УДК 94(477):069.4/.5:623

І.О. Сокунов

МУЗЕЙ ЗБРОЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ У СПАДЦАНЬСЬКОМУ ЛІСІ

Стаття висвітлює основні етапи створення та розвитку Музею зброї та військової техніки в Спадцанському лісі – відділу Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі.

Ключові слова: зброя, військова техніка, гармати, літаки, танки, артилерія, авіація, бронетехніка.

Однією із визначних подій 2008 р. у культурному житті Сумщини та України стало відкриття Музею зброї та військової техніки в Спадцанському лісі Путивльського району. Що зумовило відкриття музею такого профілю?

Місто Путивль має багату історичну спадщину, і одна з найяскравіших її сторінок – ратні подвиги наших дідів та прадідів від знаменитого походу князя Ігоря на половців до славнозвісних рейдів легендарного з'єднання партизан Сумської області під командуванням С.А. Ковпака.

Під час Великої Вітчизняної війни Спадцанський ліс став коліскою партизанського руху на Сумщині. Тому саме тут, у повоєнні роки,

Дивізійна гармата ЗИС-3

був створений меморіальний комплекс, який увічнив пам'ять партизанів-ковпаківців. До складу комплексу входять Музей партизанської слави, алея Героїв, партизанські землянки – об'єкти, які завжди привертали увагу відвідувачів. Але час потребує змін, вдосконалення пам'яткоохоронної та музейної справи.

Поштовхом для створення Музею зброї та військової техніки стала подія державного значення, яка визначила подальший напрямок розвитку меморіального комплексу в Спадцанському лісі. 22 лютого 2007 р. була ухвалена постанова Верховної Ради України про святкування на державному рівні 120-річчя від дня народження С.А. Ковпака [1], після чого були прийняті відповідні розпорядження Кабінету Міністрів України і Сумської обласної державної адміністрації [2].

Розробляючи конкретні заходи по відзначенню ювілею народного героя, Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі разом із Путивльською районною державною адміністрацією і районною радою виступили з ініціативою щодо створення Музею зброї та військової техніки у Спадцанському лісі. Був підготовлений лист на ім'я Міністра оборони України А.С. Грищенка, складений список необхідної зброї і техніки [3]. Вирішенню цього питання сприяв заступник Міністра оборони України Бойко В.О.

25 травня 2007 р. у річницю святкування ювілейної дати в Спадцанському лісі був встановлений пам'ятний знак, а підготовча робота юридично закріплена наказом управління культури і туризму Сумської облдержадміністрації від 24 жовтня 2007 р. про створення Музею зброї та військової техніки у складі Державного історико-культурного заповідника у м. Путивлі [4].

Робота по створенню музею потребувала багато зусиль. Передачу експонатів необхідно було узгодити з багатьма відомствами: Фондом державного майна, Міністерством економіки, Міністерством фінансів,